

FÖLDRAJZ ÉS FEMINIZMUS: ÖSSZETALÁLKOZÓ VILÁGOK?*

(Geography and feminism: worlds in collision?)

SUSAN HANSON

„A feminista kritika alapját olyan gondolatok és megfigyelések alkotják, amelyek — bár nem törik szét a mindennapi élet tapasztalatainak kereteit — túllépnek bizonyos férfiák mindennapi tapasztalatain.” (Heilbrun 1990, 199. o.)

A Carolyn Heilbrun által megfogalmazott gondolat, amely a feminista irodalomkritikát a sci-fi-hez is hasonlítja, arra készíti, hogy újraérteljem a feminizmus és a geográfia kapcsolatát. Tényleg van értelme annak, hogy a feminizmust a science fiction egyik formájaként képzeljük el? Vajon a feminizmus csak egy földöntúli kapcsolatban állítható a földrajztudomány földhözragadt szemléletmódja mellé? Valóban két idegen világ találkozik itt össze?

A feministákat gyakran hasonlítják ismeretlen bolygóról támadó lényekhez — idegen, rút női harcosok ők, akik azért érkeznek ide, hogy a földi élet nyájas nyugalalmát és megállapodott rendjét lerombolják. Tény, hogy a földöntúli világból érkezőktől való félelem nemigen különbözik attól a riadalomtól, amelyet a feminizmus szó sokakban kivált: mindkettő az ismeretlentől és a változásoktól való rettegésben gyökerezik. Merthogy a feminizmus valóban fontos változások szükségességéről beszél.

A feministák által szorgalmazott változások a „földi” tudományok közül talán a geográfia számára ragadhatók meg a legkönnyebben. A többnyire férfi irodalomtudósokkal ellentétben, akikre Carolyn Heilbrun utal, a földrajzosoknak nincs szükségük arra, hogy a feminizmust a saját tapasztalataikon túlmenő gondolkodásmódnak tartsák; így nem kell, hogy a földrajztudomány és a feminizmus idegen világot alkosson egymás számára. E két tudományterület ugyanis olyan tradíciókkal rendelkezik, amelyek megőrzése és kölcsönös gyarapítása mindkettő gazdagodását szolgálhatja. Így például a földrajz és a feminizmus egyaránt olyan intellektuális tevékenység, amely nehezen sorolható be a meglevő tudományos diszciplínák sorába; mindkettő számára alapvető kihívás a társadalom és az élet mindennapi sajátosságainak elméleti magyarázata. Ha feminista társadalomkritika és a földrajztudomány manapság azzal a gondlattal kacérkodnak, hogy hatást gyakorolnak egymásra, először alaposabban meg kell ismerniük tradícióik közös pontjait¹.

Természetesen lényegi különbségek is jellemzik a földrajztudomány és a feminizmus művelőinek eszmevilágát. A feminista gondolat középpontjában az a meggyőződés áll, hogy a nemek (*gender*) társadalmi szerepe a társadalmi folyamatok fontos szervezője volt és marad. Vágyis minden olyan kísérlet, amely ezen elv kiiktatásával próbálja a világot magyarázni, alapvetően elhibázott. Ugyanakkor a földrajztudomány kérdésfeltevéseinek alapját a hely, a tér és az elhelyezkedés nem társadalmilag definiált kategóriái alkotják. E tanulmányban azokat az elméleti sarkköveket kísérlem meg felvázolni, amelyek a fenti sajátosságok ellenére is összekötik e két

* A fordítás Susan Hanson: *Geography and feminism: worlds in collision?* című előadása (IGU Gender and Geography Study Group Pre-Congress Symposium, New Brunswick, NJ, USA, August 2–7, 1992), illetve ugyanilyen címmel az *The Annals of the AAG*, 1992, 82 (4). számában (pp. 569–586) közölt cikke alapján készült.

említett diszciplína tradícióit; vagyis a mindennapi élet, a társadalmi kontextus és a különbözőségek fontossága.

Mielőtt belevágnék e három gondolat elemzésébe, egy kis kitérőt kell tennem, hogy a feminista társadalomkritikát magát bemutassam, amelyet oly sok értetlenség kísér különböző tudományos körökben. Az értelmező szótár mindig hasznos, ám sohasem kielégítő kiindulási pontot jelent az efféle bemutatásokhoz. A Webster-szótár a feminizmust a „nemek közötti politikai, társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek elmélete”-ként definiálja. A feministák önértelmezése sokban finomítja az értelmezőszótár meghatározását. „A feministák megkérdőjelezzik a nemi szerepeknek a társadalom és a kultúra által meghatározott jelenlegi rendjét és ennek megváltoztatásán fáradoznak; a remélt változások nagyobb hatalmat adnak a nőknek, miközben a teljes hatalmi struktúrát megkérdőjelezzik” (Heilbrun 1991, 3. o.).

A feminizmus fenti definíciói magukba foglalják azt az alapvető ellentétet, amely a valós és egy elképzelt világ között feszül. Vagyis, a feminista gondolat a nemi különbözőségek lencséjén keresztül szemléli a világot, miközben olyan társadalom megteremtésén munkálkodik, amelyben a nemi szerepek megszűnnek a lehetőségek és erőforrások elosztásának meghatározó aspektusának lenni. A feministák gyakran használnak térbeli metaforákat írásaikban a létező világ jellemzésére és az elképzelt megjelenítésére. A feminista költő, Adrienne Rich például a „hely politikájáról” ír (1986); legutóbbi könyvének címe pedig, *An Atlas of the Difficult World* (A világ problémáinak atlasza 1991), szintén olyan gondolatokra utal, amelyeknek adekvát kifejezői a geográfiai metaforák és hasonlatok. A feminista tudománykritika kiemelkedő alakja, Donna Haraway (1991) „szituáció-függő tudásról” értekezik, amelyen „meghatározott helyzetekben” fogant írást és beszédmódot ért. A fenti és más feminista szerzők térképekre, atlaszokra, térre, elhelyezkedésre, valamint utakra, irányokra, hálózatokra, határookra, „lokális” és „globális” dimenziókra való gyakori utalással fejtik ki nézeteiket.

Úgy tűnik tehát, hogy a feminista gondolkodók olyan nyelvet használnak, amelyet a földrajzosok minden további nélkül megértenek. De vajon ugyanazt gondolják-e a feministák és a földrajzosok, amikor bizonyos kategóriákat használnak? A válasz talán az lehetne, hogy „valamennyire igen, de nem igazán”. Nem kétséges, a feministák és a földrajzosok ugyanazon a talajon állnak, ám hátukat ma még inkább egymásnak vetik. Remélem azonban, hogy hamarosan szemtől szembe tudnak majd beszélgetni egymással.

Feminizmus és geográfia: közös alapok

A mindennapi tapasztalat fontossága

A feminizmus és a földrajz egymással találkozó érdeklődési területeinek középpontjában a mindennapi élet konkrét és józan tapasztalatai állnak. Mindkét tudományág tehát az emberek tapasztalatainak jelentőségét kívánja megmagyarázni². Virginia Woolf (1966, 107. o.) szavaival élve, „ne vegyük magától értetődőnek, hogy az élet a maga teljességében a nagy dolgokban jelenik meg és nem pedig azokban, amelyeket jelentéktelennek hiszünk”.

A földrajztudomány a tér, a hely és a fekvés szerepének központba állításával, még teoretikus vállalkozásaiban is, természetes módon kötődik a materiális világhoz. E tudomány azt vizsgálja, hogy az emberek hogyan használják a teret mindennapi életük formálása során. Ugyanak-

kor, a földrajzi képzelet analitikus kérdésfeltevésekkel közeledik ahhoz, amit az emberek általában magától értetődőnek tartanak (Eyles 1988). A megélt tapasztalat alapvetően fontos kategória a feminista kutatások számára is. Mascia-Lees és mások (1989, 23. o.) hangsúlyozzák, hogy „a feminizmus elméleti alapvetései a nők helyzetét formáló társadalmi gyakorlat elemzéséből erednek”. Westcott úgy látja (1979), hogy a feminista gondolkodásmódnak a konkrét emberi tapasztalatokban gyökerező mivolta részben abból a tényből fakad, hogy a történelem folyamán a nők mindig is a háztartás, a család mindennapi szükségleteinek megszervezéséért viseltek felelőséget. Így, a nemek különbözőségnek gondolata maga is a mindennapi élet folytonosan ismétlődő interakcióinak terméke (West és Zimmerman 1991; Moore 1988, 37. o.).

A mindennapi tapasztalatból kiinduló kérdésfeltevések nem jelentik az elméletalkotásról való lemondást. A földrajztudomány és a feminista kritika egyaránt már jó ideje küszködik a speciális és az absztrakt ismereteket hordozó gondolatok ötvözésének problémájával. Az evilági lét tapasztalataiból merítkező elméleti feltevések ugyanis nem hagyhatják figyelmen kívül, hogy az elmélet lényege, hogy magyarázattal szolgáljon a vizsgált tapasztalatok mibenlétére. A konkrét és az általános szint közötti találkozás története hasonló pályán mozgott a két vizsgált tudományterületen. Az 1950-es évek végének és az 1960-as éveknek a földrajzi elméleti tudatosan törekedtek egy meglehetősen absztrakt megközelítésmód kidolgozására. Így a hely szerepét átvette a távolság univerzális kategóriája, amely átfogó magyarázatot kívánt adni a teret formáló társadalmi folyamatokra. A legutóbbi években a geográfusok túljutottak a távolság fogalmához való szenvedélyes ragaszkodásukon. Újra felfedezték a hely fontosságát, amely helyeket — többek között — a távolság teremt.

Hasonló eszmétörténeti fordulatot figyelhetünk meg a feminista gondolkodásban is. A patriarchátus, vagyis az a társadalmi rend, amelyben a férfiak uralkodnak a nők felett, kezdetben tértől és időtől függetlenül létező, univerzális kategória volt. A feministák abból az alapvető kérdésből indultak ki, hogy vajon mi bújik meg amögött, hogy a nők mindenütt és mindenkor alávetett szerepet játszottak a férfiak mellett (Moore 1988). Az elmúlt évtizedben a feminista kritika máshogy közelíti meg a „patriarchátus problémát”. Mára a nők elnyomását egyetlen okban kereső elméletek átadták a helyüket a nemek társadalmi szerepét konkrét történelmi szituációkban, meghatározott helyeken elemző megközelítéseknek (lásd pl. Rosaldo 1980; Walby 1989; Foord és Gregson 1986; Acker 1989). A patriarchátust, mint általános kategóriát, egyre kevesebben használják kulcsfogalomként; e funkciót a nemi szerepek (*gender*) koncepciója látsszik átvenni, amely a „férfiak és nők közötti strukturális, kölcsönös és szimbolikus különbözőségeket egyesíti” (Acker 1989, 238. o.). Amint azt Adrienne Rich (1986, 214. o.) összefoglalja: „Ha valami fontosat tanult a huszadik század végi feminista gondolkodás az elmúlt néhány évben, akkor az az, hogy a ‚mindig’ kijelentés kizárja a látókörükből azokat a kérdéseket, amelyek a lényegre kérdeznek rá: mikor, hol, és milyen körülmények esetében igazak az állításaink?”. A földrajzosok ehhez hozzátehetik a „milyen léptékben?” kérdést is.

A kontextus fontosságának szempontja

A feminista kritikának a kontextus iránti tisztelete abban a meggyőződésben gyökerezik, miszerint nincs univerzálisan érvényes perspektíva tudásunk formálására. Ha valamit univerzális igazságként állítanak eléink, azt Nagel (1986) kifejezésével élve, olyan nézőpontból ítélik ilyen-

nek, amely „sehova” sem köthető. Más szóval tehát, mindenfajta tudás szubjektív ítéleteken alapul (Deutsche 1990, 1991). Hangsúlyozván a kontextus fontosságát a tudás alakulásában, egyes feministák a szituációba ágyazott megismerés elvének elfogadását és e konkrét szituációk megismerésének szükségességét hirdetik (lásd mindenekelőtt Harding 1990; Haraway 1991, 9. fejezet). Alaptételük leszögezi, hogy a kontextus, vagyis a hely, amelyet a megismerő ember elfoglal a világban, alapvetően formálja világképét, és következésképp azt, hogy mit lát fontosnak és megismerésre érdemesnek a világból. A kontextus tehát alakítja azokat a koncepciókat és történeteket, amelyek segítségével az ember leírja és magyarázza maga körül a világot.

Amikor a feministák a kontextus, a pozíció-meghatározás (*positionality*), az elhelyezkedés, a szituációba-ágyazottság kifejezéseket használják, a társadalmi tér viszonyaira gondolnak, nem pedig a földrajzi tér jellemzőire. Itt az elhelyezkedés a mindennapi életbe való betagozódás metaforájaként jelenik meg. A történész, Laura Thatcher Ulrich (1990) remek példával bizonyítja, hogyan hangolja át látásmódunkat helyzetünk sajátos mivolta. Ulrich egy XVIII. század végén élt amerikai háziasszony naplóját hasonlítja össze egy férfi orvos feljegyzéseivel, aki történetesen résztvevője volt mindazon eseményeknek, amelyeket a háziasszony megörökített. A két személy két egészen különböző regényt hagyott az utókorra. A feminista biológus, Donna Haraway (1991) szintén izgalmas történetet elemez: primatológusok — társadalmi hovatartozásuktól függően — az emlősök ugyanazon csoportjait vizsgálva egészen különböző viselkedésmódokat regisztráltak, és élesen elütő magyarázatokat és elméleteket dolgoztak ki az állatok társas szervezetéről.

A földrajzosok között a kontextus iránti fogékonyság abban nyilvánul meg, hogy az eseményeket és tárgyakat a „földön”, a térképen, vagyis meghatározott időben és térben figyelik meg. Ebből nem következik, hogy a kontextus fogalma csakis lokális dimenziót jelöl, vagy, hogy statikus, változatlan állapotba zárt, szigorúan körülhatárolt régiókra értendő. A kontextus leginkább egy területet definiál, valamint annak kapcsolódását más csomópontokhoz, utakhoz, térségekhez, léptékekhez. Doreen Massey (1991, 276. o.) szerint — aki Nigel Thrift gondolatait fejleszti tovább — helyek és kontextusok úgy képzelhetők el, mint különféle helyszínek és a közöttük létrejövő interakciók. Ez utóbbiak pedig nem mások, mint mozgások, összekapcsolódások és összeütközések.

Amikor tehát „szituációba ágyazott” tudásról szólnak, a feminista kritikusok olyasfajta meghatározottságról beszélnek, mint amelyet a geográfusok által használt földrajzi környezet fogalma takar. De mint említettük, a feminista gondolkodók számára a „szituáció” maga nem azonos a földrajzi környezettel. Megszívlelendő Donna Haraway javaslata, miszerint a feminista identitások részleges, ellentmondásos, lezáratlan és kételkedésre épülő konstrukciók. Bármiféle megközelítés beágyazottságát hirdelve, Haraway úgy véli, hogy a feministák „objektivitása” is szituációba ágyazott tudást jelent (1991, 188. o.) és limitált területen való érvényességet implikál (1991, 190. o.). Továbbá, ha ezek a szituációk egyáltalán körülhatároltak, akkor olyan határokkal, amelyeket mi magunk húzunk meg és amelyek áteresztőek, porózusak és helyenként átszakíthatók is. „A határok társadalmi interakciók nyomán öltönek testet, kijelölésük sajátos térképrajzolású gyakorlatot jelent. A megismerés tárgyai tehát nem élnek független életet; a határok kijelölése során válnak azzá, amik” (1991, 200–201. o.). Az ily módon körülhatárolt szituációk mégsem fix földrajzi pontok, hisz interakciók hálóján keresztül kapcsolódnak egymáshoz; valójában „csomópontok egy adott területen” (1991, 195. o.).

Haraway szerint a szituációba ágyazott és ezért részleges tudás koncepciója életképes alternatíva a relativizmussal szemben. Ezenkívül eleget tesz annak a követelménynek is, hogy a gondolkodó ember felelősséget vállaljon nézőpontja sajátosságaiért és tudásának tartalmáért. „Nem a totalizáló és magát kizárólagosnak mutató nézőpont a relativizmus alternatívája, hanem azok a tudásszeletek, amelyek részlegesek, meghatározott helyhez kötődnek és olyan kapcsolódásokra képesek, amelyeket szolidaritásnak nevezünk.” (1991, 191. o.) A szemlélődő ember saját társadalmi helyzetének explicit bemutatása nyomán állíthatja, hogy „valahonnan beszél” és ezért felelősséget vállal, valamint képes belátni, hogy állításai miért éppen azt a tartalmat hordozzák, amit.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a feminizmus és a geográfia egyaránt hisz a hely fogalmának jelentőségében. Bár a feministák nem feltétlen gondolkodnak földrajzi kategóriákban, a földrajzosok pedig nem szükségszerűen asszociálnak kulturális terekre, mindkét szakterület szembeállítkozik a „hely” és a „tér” fogalmának nyitott és cseppfolyós, ugyanakkor sajátosan jellemző tartalmával.

A különbözőségek jelentősége

Mind a földrajz, mind a feminista elméletek horizontján a kontextus fontosságának hangsúlyozása elválaszthatatlanul összefügg a különbözőségek iránti fogékonysággal. A geográfia kiemelt figyelemmel kezeli a térbeli egyenlőtlenségeket és a helyszínekhez kapcsolódó sajátosságokat, ám eddig csak távolról mutatott érdeklődést a nemek társadalmi szerepeinek különbözősége iránt. Ugyanakkor a feministák, a női és férfi szerepek eltérő perspektíváira koncentráva, nemigen szenteltek figyelmet a térbeli különbségeknek. Így hát a két gondolkodói tradíciónak van mit tanulnia egymástól a különbözőségek természetéről.

A földrajztudományi kutatásokban rengeteg olyan megállapítás található, amely különbözőséget és széttartó tendenciákat regisztrál. Számtalan geográfiai munka született a lakóhelyi szegregációról, a migráció irányát befolyásoló vonzó és taszító erőkről, valamint a diffúzióról mint a térbeli különbségeket csökkentő folyamatról. Mégis, a földrajzosok nemigen mondtak újat arról, hogyan is gondolkodunk a különbözőségekről³. Ugyanakkor a feminista gondolkodók kitartóan kutatják a különbözőségek létrejöttét és jelentését, s nem utolsó sorban azt a mozgósító erőt, amellyel a különbségek az embereket társadalmi változások elérésre készítetik (Rich 1986; Barrett 1987; Haraway 1991; Pratt 1984). A különbözőségek iránti fogékonyság vezette a feministákat arra, hogy megismerkedjenek egyes földrajzi fogalmakkal (áramlatok, határok, kölcsönös függőségek). De többségük nem jutott el odáig, hogy a földrajztudomány olyan kategóriáit is komolyan vegye, mint például a tér, a hely, a fekvés, a hálózat, amelyek ugyancsak alapvetőek a társadalmi különbségek generálása és mérséklése szempontjából. Hogyan erősíti például a lakóhelyi szegregáció a társadalmi különbségek képzetét és hogyan gyengítik a munkahelyi emberi kapcsolatok (Pratt és Hanson 1988)? Ezzel együtt is, a differenciákról való feminista gondolkodás jócskán eltávolodott a zárt, mozdulatlan, egyértelműen lehatárolt és egymással ütköző kategóriák alkalmazásától; ma már egy képlékeny hálózat állandóan változó csomópontjait keresi. A földrajztudomány berkeiben kutakodva, az intakt földrajzi régió paradigmájáról a funkcionális földrajzi régió koncepciójára való áttérés szolgáltathat analóg példát.

A feminista gondolkodás erős kötődése a különbözőség fogalmához abból a tényből fakad, hogy amint azt Mary Catherine Bates írja, „a társadalmi egyenlőtlenségek alapjait a különbségek tudatosítása adja” (1990, 72. o.). A patriarchális viszonyok — a nemek közötti különbségek kihasználásával — a nőket a férfiakhoz képest alárendelt pozícióba rendelik. A nemek dualizmusa így két monolit kategóriát állít egymással szembe, amelyek közül a női minőségek a férfi normákhoz képest deviánsnak s következésképp alacsonyabb rendűnek értékelődnek (de Lauretis 1989; Westcott 1979; Mascia-Lees *et. al* 1989; Deutsche 1991). Paradox módon, bár a patriarchális szemlélet „természettől eredőnek” tekinti a nemek hierarchiáját, a férfi dominanciát és a női alávetettséget csak aktív tanulási folyamat révén látja fenntarthatónak — gondoljunk csak a nőknek járó kötelező férfiúi gyengédség szabályaira.

A feminista szerzők ezért eljutottak oda, hogy feltegyék a kérdést: tudunk-e különbözőségről a dominancia megszüntetése érdekében is szólni? Lehet-e hierarchia nélküli differenciákról beszélni (Mascia-Lees *et. al* 1989, 29. o.)? És vajon honnan tudhatjuk, hogy a megfigyelt különbségek valóban léteznek és létüket nemcsak valami mítosz hiteti el velünk? Antropológusok megmutatták, hogy az elkülönültség és a differenciák léte nem jár együtt szükségszerűen hierarchiák kialakulásával (Moore 1988, 32. o.). Diane Bell (1983) ausztrál bennszülöttek között végzett vizsgálatai arról tanúskodnak, hogy bár férfiak és nők elkülönült szférákban tevékenykednek, a nők mégsem szorulnak alárendelt pozícióba. Bateson (1990, 109. o.) egyenesen azt javasolja, hogy mivel a különbözőségek kreatív energiákat szabadítanak fel, az erő forrásává válhatnak dominancia és gyengeség létrejötte nélkül is. Mindazonáltal, a feminista tradíció erősen megosztott abban a kérdésben, hogy vajon a nemek társadalmi különbségének megszüntetése vezet-e a női egyenjogúság eléréséhez. És ha igen, akkor az egyenjogúság vajon a mai, a társadalom által maskulinnak elismert értékek alapján szerveződjön-e?

A probléma ismert történész szakértője, Joan Scott (1990, 138. o.) a híres Sears-esetet⁴ elemezve úgy véli, hogy a kérdés ilyen dimenziókban történő felvetése (egyenlőség kontra különbözőségek) nem is árnyalt, nem is célravezető, hisz „az egyenlőség nem kívánja a sajátosságok felszámolását, a különbözőségek jelenléte pedig nem zárja ki az egyenjogúság elérését.” Az egyenlőség tehát egyenlő bánásmódot jelent meghatározott kontextusokban és sajátos célok elérése érdekében. Scott és hozzá hasonlóan mások is (pl. Pringale 1988) meggyőzően hirdetik, hogy a feministák édeskeveset érhetnek el azáltal, ha kihirdetik, hogy a férfiak és a nők hasonló vagy voltaképp ugyanolyan tulajdonságokkal bírnak. Arra van inkább szükségünk, hogy felismerjük a társadalom „történelmileg változó sokarcúságát, amely sokkal összetettebb annál, mint amit a férfi-nő opozíció láttatni képes” (Scott 1990, 143–144. o.).

A férfi-nő dichotómia egyébként mozgásba lendít más ellentétpárokat is, amelyeket a feminista történész, Joy Parr (1990, 9. o.) „makacs dichotómiáknak” titulál, így a piaci/nem piaci, nyilvános/magán és a természet/kultúra megkülönböztetéseket. Parr megfigyelései alapján, „a nyugati tradícióknak megfelelően, a dolgok jelentése különbözőségek megnevezése révén alakul ki, e jelentések tisztázása pedig a jelenlét és a hiány koncentrációja és kiterjesztése révén folyik. Leigázzuk a folyamatosság és szétszóródás megnyilvánulásait, hogy a körülöttünk létező világot rögzített tartalmú opozíciók sorozataiba zárjuk. A másságokat pedig ezen opozíciók segítségével akarjuk megérteni. A feministák fontosnak érzik, hogy feltárják saját kezük nyomát a fenti ellentétpárok megalkotásában és a velük együtt járó határok megrajzolásában” (Parr 1990, 9. o.).

Ezt a gondolatot tükrözi az a törekvés is, amellyel a feminista kutatások megpróbálják árnyaltabban értelmezni a „nő” fogalmát és nyitottá tenni a sokrétűség irányába, mindenekelőtt az életkor, a szexuális irányultság, a társadalmi osztály, a faj és az etnikum dimenziói mentén. A női nemet tagoltta tevő, szignifikáns különbségek felismerése arra késztetett számos feministát, hogy elgondolkodjon, vajon van-e a nőknek olyan egybeeső érdeke, amely alapján érdemes szövetkezniük közös politikai célok elérésére. A különbségek előtérbe kerülése pedig másokat arra ösztönzött, hogy új perspektívákat nyissanak az e különbségek keletkezéséről, hatásáról és változásáról való elmélkedés számára. A továbbiakban ez utóbbi irányzatnak szentelek részletesebb figyelmet, hisz az ide tartozó szerzők — általában nem tudatosan — a geográfia tudományától kölcsönöznek bizonyos kulcsmetaforákat, hogy továbbfejlessék gondolataikat arról, hogyan változik a társadalom által használt kategóriák tartalma és egymáshoz való viszonya.

Joan Scott (1990, 145. o.) például figyelmeztet arra a veszélyre, hogy egy duális rendszert egy sokrétű különbségekből állóra váltunk fel, ám az új kategóriákat ugyanúgy kemény határokkal vesszük körül. Vagyis, lebonthatjuk a régi nagy férfi/nő dualizmust oly módon, hogy számos kisebb, nem kevésbé merev kategóriát alkotunk (pld. fehér, középkorú, értelmiségi nő; latin-amerikai, fiatal, fizikai dolgozó nő)⁵. Ha a „nő” örök kategóriáját temérdek apró szilánkra törjük, amelyek mindegyike ugyanannak az érdekek más-más formában történő megjelenése, akkor ez hasonló ahhoz, amikor azt hisszük, hogy a sok kis egységből álló földrajzi régió gondolata valami mást képvisel az egy nagy intakt egység koncepciójához képest. A különbözőségek sokféle dimenzióban való megjelenése tehát csak akkor innovatív gondolat, ha egyben a kategóriákat kijelölő határok képlékenységét, szituációtól függő változtathatóságát hirdeti.

A feminista tradíció tehát jócskán eltávolodott attól a szemlélettől, amely a társadalmi differenciákat abszolút tartalommal rendelkező, szigorúan zárt kategóriákként kezelte. Ehelyett ma már azt kutatja, hogy a különbözőségek hogyan formálódnak meghatározott térben és időben zajló aktív cselekvések sorozataként. A tér és a hely fogalmainak előtérbe kerülésével jött el annak az ideje, hogy a geográfusok is hozzájáruljanak a különbözőségek új szellemben történő felfogásához. Neil Smith (1992) szavait idézve, a különbségek aktív konstruálásának gondolatából a társadalmi interakciók megfigyelése, és az ezen interakciók által létrehozott földrajzi dimenziók és kapcsolatrendszerek vizsgálata következik. Továbbá, a differenciáknak aktív cselekvések eredményeként való megközelítése magával vonja a hasonlóságok és különbségek együttes feltérképezését. Más szóval, e megközelítés elfogadja a kontextus meghatározó szerepének koncepcióját és az általános (mi az, ami közös különféle helyek, csoportok és emberek között) és sajátos (mi különbözteti meg őket) attribútumok közti feszültség állandó jelenlétének gondolatát. A különbözőség kérdésének lehetséges felfogásait elemezve tehát visszajutottunk a feministák és geográfusok közös elkötelezettségéhez, a kontextus vizsgálatához.

Ahol a feminizmus és a földrajz útjai keresztezik egymást: a helyi munkaerőpiac problémája

Az eddigiekhez képest kevésbé absztrakt szinten folytatom írásomat, nehogy meg kelljen tagadnom, amit a feminizmusról és a geográfiáról a fentiekben mondtam. Létezik egy olyan

kutatási terület, ahol a szóban forgó két diszciplína útjai már korábban is összetalálkoztak, s ez pedig a helyi munkaerőpiac problémája. Konkrét példáimat a Geraldine Pratt-tal és diákjaimmal közösen, Worcester (Massachusetts) városában az elmúlt években végzett kutatásaimból merítettem. Előjáróban annyit kell megállapítani, hogy a feminizmus és a földrajztudomány találkozása — mivel számos hasonló elgondolás és feltevés jellemzi tradícióikat — nem eredményezett mennydörgést és villámlást. Egymás útjainak keresztezése ehelyett megvilágosító hatással volt mindkét diszciplína művelőire és a munkaerő-kutatásokra egyaránt. A mindennapi élet struktúrái, a különbözőségek, és a kontextus iránti érdeklődés mind megjelenik a helyi munkaerőpiacot elemző vizsgálatokban; ezek pedig tovább formálják elgondolásainkat a nemek viszonyáról, a helyi sajátosságok szerepéről és a munkáról.

Mindennapi élet és különbözőségek: az „evilági” absztrakciója

A helyi munkaerőpiac középpontjában a munkahely és az otthon kapcsolata áll. E kapcsolat egyben a mindennapi élet alapvető viszonya is, és központi szerepe van a településhálózat földrajzi értelmezésében is. Az otthon-munkahely kapcsolat ugyanakkor különböző módon alakítja nők és férfiak életét, és sajátos térbeli viszonyokat eredményez.

A feminista társadalomkritika és a földrajz absztrakt kategóriaként kezelte a munka és az otthon fogalmát: az előbbit a magán és a nyilvános szféra dichotómiájaként, az utóbbit pedig a tér két jól elkülönülő pontjaként. Az otthon-munka absztrakció azonban el is tért egymástól a két diszciplína eszmerendszerében. A feministák magánszféra/nyilvánosság koncepciója megvilágította a társadalmi viszonyok nemek szerinti tagolódását, ám redukálta a földrajzi kötöttségek jelentőségét. A geográfia természetszerűleg a helyek elválasztottságát hangsúlyozta, miközben elnézett a társadalmi kapcsolatok fontossága mellett. Végül is, az otthon és a munka világa szimbolikus különállásának hangsúlyozása mindkét diszciplínában e két életszféra szembeállítottságát sugallta.

Mindkét szellemi kör elfogadta tehát a gazdasági (nyilvános) és a családi, illetve kisközösségi (magán) tevékenységek elszakítottságának tényét, s ily módon mindkettőt kontextusából kiszakítva vizsgálta. A feminizmus és a geográfia útjainak összetalálkozásakor most egyben annak is tanúi lehetünk, hogyan oldódnak fel a korábbi merev gondolati struktúrák; az összetalálkozás új utakat nyithat a különbözőségek magyarázatában valamint a munka és az otthon kapcsolatrendszerének árnyaltabb feltérképezésében.

A munkaerőpiac nemek szerinti tényleges szegregációja, vagyis férfiak és nők különböző szakmákba való tömörülése, kapcsolatban áll az otthon és a munka világának elválasztott és további elválasztásokat kiváltó szembenállásával. Az „otthon mint női helyszín”, és a „munka mint férfi tevékenység” koncepciója olyan általánosan jellemző munkaerőpiaci struktúrákat teremtet, amelyekben a nőknek alárendelt pozíció jutott⁶. A két szféra szétválasztása táplálta azt a mítoszt, amely munkavállalók és munkaadók viselkedését egyaránt formálta, nem is beszélve a társadalompolitika céljainak alakításáról.

Az otthon és a munkahely távolságának mítoszába ágyazott, nemek szerinti munkamegosztás a nők munkavállalását másodlagos tevékenységnek tekinti reprodukzív funkcióik mellett, míg a tétel inverzét alkalmazza a férfiak esetében (Molyneaux 1979). Ez a mítosz meggyőző érveket szolgáltat a munkaadóknak ahhoz, hogy a férfiakat és a nőket eltérő feladatokra tartssák

képesnek, és hogy kevesebb bért fizessenek a nőknek, gyakran még azonos munkáért is (Scott 1982; Bielby és Baron 1986; Milkman 1986). A mítosz táplálja a férfi munkavállalók ellenállását is a nők megjelenésével szemben a férfiasnak tartott szakmákban, s nemcsak a félelem miatt, hogy a munkabérek a nők alacsonyabb javadalmozásához igazodhatnak. A férfiak egy része ugyanis az erősebb nemhez való tartozását éppen munkavállalói mivoltában látja megvalósíthatónak; ha azonban a munkavállalás mindenki számára egyformán elérhető, akkor a férfiúi identitás bástyái végérvényesen meginognak (Cockburn 1983; Willis 1980).

Az otthon és a munka éles distinkciójának mítosza is befolyásolhatta egyes központi politikai megfontolásokat, amelyek alapján jogszabályok útján korlátozták a női munkaerő alkalmazásának lehetőségét egyes olyan szakmákban, amelyeket a női nemre nézve méltánytalannak (éjszakai műszak) vagy egészségügyileg veszélyesnek (tűzoltás és földalatti munka) találtak. Ez a mítosz, ill. ennek hatása a munkaadók, a férfi munkavállalók és az állam viselkedésére azt eredményezte, hogy a nők elfogadják az alacsonyabb bér gondolatát és jól kijelölt helyüket a társadalomban, amely elsősorban az otthonról és a családról való gondoskodást jelenti az esetleges munkavállalás mellett (Pollert 1983; Kessler-Harris 1982).

Számos tanulmány bizonyította a munkaadók fontos szerepét abban, hogy a nemek számára jól elkülöníthető munkakörök alakulnak ki (Parr 1990; Walby 1986; Johnson 1990). Bizonyos munkákat nőiesnek ítélve, a munkaadók gyakran egyformán tekintenek minden nőt, mintha mindegyikük korlátozott fizikai képességekkel és nagy kezűgyességgel rendelkezne, vagy mint ha minden nő kisgyermekeiről gondoskodó anya lenne. Bielby és Baron vizsgálatai (1986) 400 kaliforniai cég körében felfedik azt a munkaadói gyakorlatot, amely az egyénekről való döntést mindig azon csoportról szóló előfeltevései alapján hozza meg, amely csoportba az adott egyén tartozik (lásd még Reskin és Hartmann 1986, 42. o.; Granovetter és Tilly 1988, 200. o.). E vizsgálatok azt is kimutatják, hogy a nőket nemigen engedik olyan munkák közelébe, amelyeket fizikailag túlságosan megterhelőnek ítélnék, míg szívesen alkalmazzák őket a rutinszerű munkavégzést és aprólékos figyelmet igénylő munkakörökben. Ha a munkaadók rugalmas munkaerő-politikát kívánnak folytatni, a nők számára részfoglalkoztatást teremtenek, tükrözve ezzel azt a nézetüket, miszerint a nők otthoni elfoglaltsága nem egyeztethető össze a teljes munkaidőben való alkalmazással (Beechy és Perkins 1987). Ezzel szemben, a férfi munkaerőt mindig a túlóra intézménye (ill. az idénymunka) segítségével illesztik a rugalmas munkaerő-gazdálkodásba. A tanulság tehát az, hogy a munkaadók többsége annak a mítosznak a fogja, amely az otthon és a munkahely elválasztottságát eltérő nemi szerepekbe fagyasztja. Bielby és Baron azt is hangsúlyozzák, hogy a fenti dichotómiákhoz való ragaszkodás nem kimondottan racionális munkaadói attitűd; a női és férfi minőségek merev szétválasztása megakadályozza a hatékonyabb munkaerőkihasználást.

A „tisztá” absztrakciókra apelláló megközelítés soha nem volt alkalmas arra, hogy árnyalt képet fessen a munka és az otthon világáról, és az ezeket összekötő és elválasztó interakciókról és feszültségekről. Bár univerzális koncepcióként jelent meg, a munka és az otthon rugalmatlan szétválasztása inkább azok életmódjáról mintázódott, akik e koncepciót kialakították: jórészt felső-közép-osztálybeli, fehérbőrű férfiakéról és nőkérről. Néhányan közülük ezért úgy foglaltak állást, hogy a nők tömeges munkába állása és megjelenése a nyilvánosság szférájában a „mágná” és „nyilvános” kategóriák jelentését kaotikusabbá tette. Valójában ezek a kategóriák két

olyan dimenziót foglalnak magukba, amelyek kapcsolata mindig is sokkal bonyolultabb volt, mint azt a jobbára gondtalan életet élő megfigyelők állították. Gondoljunk csak az ipari munkások női seregeire, különösen azokra, amelyek valamely kisebbségi vagy etnikai csoporthoz tartoztak; ezek a nők mindig is meghatározó elemei voltak a munkavállalók társadalmának és szorosán integrálódtak az őket körülvevő közösség nyilvános életébe (Nakano-Glenn 1985).

A munka/otthon mítosz lerombolása: kontextusba ágyazott kapcsolatok

A feminista szerzők alaposan meggyengítették a munka és az otthon világát két tiszta, nemekhez kötött fogalomként szembeállító mítoszt azért, hogy bemutatták, mennyire sokféleképpen alakítja a két életszféra a férfiak és a nők sorsát. Ha elismerjük, hogy az otthon és a munkahely fogalmait nem szerencsés önmagukba zárt koncepciókként kezelni, mert az őket elválasztó határok áteresztőek és helyenként „lyukasak” is, akkor a megértést a különbözőségek számtalan egybekapcsolódási lehetőségének felismerése vezérli. S itt kulcskategóriává léphet elő a hely és a földrajzi környezet fogalma. Segítségükkel nemcsak az otthonon belüli és a munkahelyen kialakított nemek közötti munkamegosztás bonyolult szövetét ismerhetjük meg, hanem azt is bizonyíthatjuk, hogy mindez nem természeti törvény eredménye, hanem emberi konstrukció, s ennél fogva nem öröklött.

A közelmúltba visszanyúló társadalomtörténeti példákon túl (Hewitt 1991; Parr 1990), Gerry Pratt és jómagam közös vizsgálatai a mai Worcester lakosságának körében kimutatták, milyen nehezen értelmezhető az otthon és a munkahely közötti határvonal. Tudni kell, hogy Worcester változatos iparral és szolgáltató szektossal rendelkező város, ezenkívül számos különböző etnikai csoport lakóhelye. Kutatásaink felfedték, hogyan kötik a családi és szomszédsági kapcsolatok az embereket ugyanahhoz a munkahelyhez, a családi tulajdon öröklése pedig hogyan bírálja felül a munkahely közelsége által „racionális”-nak látszó lakóhelyválasztás elvét. Ezenkívül, a kétkeresős és tíz évesnél kisebb gyermeket nevelő családok egyharmadánál azt tapasztaltuk, hogy életüket úgy szervezik, hogy az egyik szülő mindig otthon tartózkodjon (Hanson és Pratt 1988a, 1991; Pratt és Hanson 1990).

Ha feladjuk tehát a nemek eltérő szerepének merev koncepcióját, rögtön láthatóvá válnak az otthon és a munkahelyet összekötő bonyolult kapcsolatrendszerek. Nem kétséges, a háztartási munka dandárja a nőkre hárul még napjaink modern társadalmában is; s ezt legitimálják munkába állásuk speciális feltételei is (részmunkaidő, könnyebb fizikai megterhelés, stb.). A helyi munkaerőpiacról azonban sokkal árnyaltabb képet festhetünk, ha az otthon fogalma nem feltétlen a női szerepek elsődleges terepének képét hívja elő. Így rájöhethetünk, hogy nemcsak a nők esetében igaz, hogy a munkavállalói stratégiák szoros kapcsolatban vannak a háztartásban viselt terhekkel és viszont; hogy az otthon és a munkahelyen teljesített munka aránya az életkortól függően változik; s hogy nemcsak a nők rendelkeznek változatos elképzelésekkel a munkahely és a család között megosztott mindennapokat illetően.

Tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a nők otthon viselt szerepe és így munkába állásuk körülményei számos eltérő formát ölthetnek. A munkaerőpiacon való megjelenés mindenekelőtt az életciklus egyes szakaszai szerint változik. A házasság és a gyermekszülés a munkavállalás ellen hatott a huszadik század folyamán mindvégig, bár ez a meghatározottság gyengülőben van (Hayghe 1990). Ugyanakkor a munka jellege — vagyis időigényessége és a vele járó fele-

lősség — befolyást gyakorol a családi viszonyokra. Pringle (1988) például kimutatta, hogy a vezető beosztásban dolgozó titkárnők nagyobb arányban maradtak függetlenek nem vezető státusú társaiknál, ami nagyobb alkalmazkodási lehetőséget kínál a sokszor hektikus munkarendhez. Worcesteri vizsgálataink megállapították, hogy a legnagyobb otthoni terheket viselő nők leginkább részdőben vállalnak munkát és a kimondottan nőiesnek számító szakmákat preferálják. A háztartásban és a munkahelyen végzett munkának végül földrajzi összefüggései is vannak; a kisebb otthoni terhet viselő nők inkább hajlandók távolabbi munkahelyre utazni (Hanson és Pratt 1990, 1992).

A fenti egyszerű összefüggéseket bonyolítja azonban, hogy családonként rendkívül eltérő a nőkre háruló házimunka mennyisége s még inkább különbözik a férfiak részvételi hajlandósága. Worcester városában például sok férfi veszi át a gyermeknevelés feladatait, amíg feleségeik munkában vannak. Siltanen (1986) kutatásai meggyőzően bizonyítják, hogy elsősorban az otthon betöltött szerep határozza meg az emberek munkába állásának feltételeit, s nem az egyik vagy másik nemhez való tartozás. Azok a férfiak, akik nagy részt vállalnak a háztartási munkában, rendszerint részmunkaidőben és gyengébben fizetett munkakörökben dolgoznak.

Továbbá, hasonló otthoni körülmények között élő férfiak és nők is követhetnek sajátos — helyileg változó — stratégiákat abban, hogy miként egyeztetik össze a családi élet és a munkahely által támasztott követelményeket. A gyermekmegőrzés és az idősgondozás intézményeinek térben egyenetlen eloszlása alapvetően befolyásolja az ebben érdekelt családok keresőinek döntéseit (Fincher 1992; Chicoine *et. al* 1992). A helyi munkaerő-kereslet speciális összetétele ugyancsak behatárolja a munkavállaló férfiak és nők lehetőségeit. E területi eltéréseket tovább fokozhatja a változó szintű napi és lakóhelyi mobilitás.

Worcester két elővárosában például két hasonló családi státusú (családi állapot és gyermekek) női csoport egészen eltérő gyakorlatot alakított ki az otthon és a munkahely mindennapi életbe való integrálására. A középosztálybéliek szuburbijában — ahol átlagosan tizenkét éve laktak a családok — intenzíven használták a gyermekmegőrző intézményeket és nem hagyatkoztak a rokonsági és szomszédsági kapcsolatokra. A munkások lakta környéken a nők, akik átlagosan már huszonhét éve éltek itt, nagyrészt a generációk között kialakított, a családi, rokoni és baráti szálakra építő, helyi társadalmi háló segítségét vették igénybe. E lényeges életmódbeli distinkció nem egyszerűen eltérő jövedelmi helyzetben gyökerező osztálykülönbségeket takar; a gyermeknevelés kívánatosnak tartott módját sajátos értékválasztások motiválják.

Ha megszabadulunk a maskulin fizetett munka és a feminin háztartási munka dichotómiájától, akkor nagyobb rálátásunk nyílik arra, hogyan egyezkednek a nők és a férfiak a családi élet és a karrier követelményei közt egyensúlyozó életstratégiáikról. Sok feminista történész, antropológus és földrajzos ma már azon dolgozik, hogy felderítse, hogyan változik a nemek közötti munkamegosztás a társadalmi tér különböző pontjain, illetve eltérő mindennapi szituációkban. Parr (1990, 234. o.) megállapítása szerint, „akik szegregációban gondolkodtak, nemek szerint tagolódó struktúrákat képzeltek oda is, ahol sajátos szerepekben gyökerező vagy eltérő szituációkból kinövő érdekek ütköztek”. Ezt a véleményt erősíti Granovetter és Tilly (1988) álláspontja is, akik úgy látják, a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek okát különféle konfliktusokban és alkudozásokban (például a nővérek és az orvosok munkája eltérő lényegéről alkotott elképzelésekben) kell keresnünk. Vagyis különféle szakmák nem eleve „nem-specifikusak”, hanem más szakmákkal szembeállítva lesznek azok.

Az Ontario-beli Párizs századfordulós textiliparáról írva Parr (1990) megmagyarázza, hogyan alakította a nemek közötti munkamegosztást a földrajzi környezet és a munkaadók stabil munkaerőbázisra vonatkozó igénye. Az angliai Leicestershire-ban, ahonnan a kanadai Párizsba települt nők többsége származott, a szövést női munkának tekintették, amely a férfiak bányász-tevékenysége mellett nőtt ki azon a vidéken. Az újvilágban azonban a férfiak számára nem állt rendelkezésre semmilyen munkahely a textiliparon kívül. Így a munkaadók a szövést férfi-munkának minősítették, míg az előkészítő és befejező műveleteket definiálták női tevékenységként. Emellett a munkaadók, együttműködve a férfi szakszervezeti vezetőkkel, az éjszakai műszakot — morális megfontolásokra hivatkozva — a nők szempontjából nemkívánatos tehernek hirdették. A nemek közötti munkamegosztás kontextustól függő részleteire az is jó példa, hogy a Ontario-beli Párizs férfiai, kevés munkalehetőség közt válogathatva, a szakosnánál aktívabban vettek részt a házimunkában, ezen belül is a főzésben.

Luise Johnson (1990) hasonló történetet tár elénk az ausztráliai textilipar 1970-es évekbeli drasztikus átalakulásáról. Mivel a férfiak számára hirdetett állások száma jelentősen csökkent, a férfiak kenyérkereső szerepét erősítvén, a munkaadók a korábban nőiesnek számító szövőmunkát férfi szakmának nyilvánították. Ezt a fordulatot új szövőszékek üzembe állításakor mondták ki, amelyek állítólag „képzettebb” — tehát jobban fizetett, vagyis férfi — munkaerőt igényeltek. Különböző szakmák egyik vagy másik nemhez tartozásának kinyilvánítása tehát versengéssel, alkudozással és kompromisszumokkal működő folyamat, nem pedig férfiak és nők természetes képességeinek felmérése.

Különbözőségek teremtése és felszámolása: a lakó- és a munkahely földrajza

A földrajzi környezet központi jelentőségű tényező a szakmák nemekhez való rendelésében és a munkaerőpiacok szegmentálódásában. McDowell és Massey (1984) kutatásai feltárják, hogy a női munka alkalmazásának formái hogyan alakították Nagy-Britannia egyes régióinak gazdasági fejlődését, illetve hogyan változtak e fejlődés által. Worcesterben folytatott vizsgálataink szerint a városon belüli népszámlálási körzetekben meglehetősen eltérő a férfi és női munkavállalók aránya (Pratt és Hanson 1992b). Ezek az arányok pedig szoros összefüggést mutattak egyes gazdasági tevékenységek városon belüli elhelyezkedésével. A településrészek foglalkoztatási struktúrájának nemek szerinti diverzifikálódása egyszerűen leképezi a helyi munkaerő-kereslet férfi és női szakmák szerinti megoszlását.

A férfi és női munkaerő térbeli elhelyezkedése tehát azzal is összefüggésben látszik lenni, hogy a munkaadók, jó társadalom-földrajzusként, üzemtelepítéseiknél figyelembe veszik a számukra szükséges munkaerő elérhetőségének szempontját is (lásd pl. Nelson 1986; Scott 1988). Worcesterben azt találtuk, hogy a központi kerületekben elhelyezkedő ipari és szolgáltató vállalatok a bevándorolt dél-amerikai és vietnami munkásokat keresik, mások a kieső területeken lévő lakótelepek női munkaerőjét kívánják hasznosítani, megint mások a hagyományosan munkások által lakott városrészek szakképzett férfi munkavállalóit és részben feleségeiket foglalkoztatják (Hanson és Pratt 1992).

A fenti logika alapján számos sajátos lokális munkaerőpiac jött létre például a nagyvárosi térben. Bár a nemek szerinti munkaerőpiaci szegregáció továbbra is súlyos probléma, e munkaerőpiacok eltérő képet mutatnak aszerint, hogy mi számít férfi és női munkának bennük.

A női munka meghatározásának számos változatával találkoztunk még Worcesteren belül is, amelyek vagy részmunkaidős tevékenységet vagy csak nappali munkát vagy épp a tradicionálisan férfi szakmák meghódítását jelentették. E példa is bizonyítja, hogy a társadalmi tér mikrostruktúráiban a nemek közötti distinkció kijelölése a körülményektől függően változhat.

Megállapíthatjuk azonban, hogy osztársadalmi szinten olyan mechanizmusok működnek, amelyek révén a női és férfi szakmák művelése térben is elkülönül. Történészek kimutatták azt is, hogy hosszú időre nyúlik vissza a nők és a férfiak számára kijelölt hely elválasztása a munkahelyen belül. A két nem térbelileg is megerősített elválasztása hozzájárult ahhoz, hogy különféle képességeket minősítsenek és „nemesítsenek” (*to gender*). Jól ismert tény az is, hogy a nők által végzett munkák általában alulértékelték és gyengén fizetettek a férfiakéhoz képest. Az Egyesült Államokban például az orvosi asszisztensnők kevesebbet keresnek, mint a rendőrök; a titkárnők, mint az esztergályosok; a tanítónők, mint a vízvezeték szerelők; a nővérek, mint a teherautó-vezetők (Mellor 1987). Phillips és Taylor (1980) megállapítják, hogy a kvalifikáltság nem közgazdaságilag mérhető minőség, hanem olyan ideológiai megfontolások alapján létrehozott kategória, amelyet bizonyos munkafajták érdemelnek ki. Méghozzá azok, amelyeket „meghatározott társadalmi súllyal és nemmel rendelkező munkavállalók végeznek”. A kvalifikáltságot tehát nem egyéni adottságnak kell tekinteniünk, hanem egy sajátos társadalmi kontextusban kialakult ítéletnek.

Ha a képzettséget a fenti módon közelítjük meg, megérthetjük a tér szerepét a munkaerőpiaci szegmentációk kialakulásában. A munkaadók ugyanis abban érdekeltek, hogy a meglevő munkavállalók ismeretségi körét felhasználva toborozzanak újabb dolgozókat s ily módon védekezzenek a fluktuáció ellen. A munkavállalók pedig jobban szeretik, ha az általuk ismert emberektől leshetik el egy-egy tevékenység alapvető ismereteit (lásd Manwaring 1984). A közös érdekként megjelenő, ismeretségi alapon szerveződő munkaerőutánpótlás így a helyi társadalmi kapcsolatok (családi, rokonsági, baráti, szomszédi) segítségével szerveződik. Ezek a kapcsolatok azonban jobbra olyan emberek közt teremtenek közösséget, akik (pl. nemre, társadalmi státuszra nézve) hasonló tulajdonságokkal bírnak. Következésképp megerősítik a egyenlőtlenségeken alapuló társadalmi szegregációt és kis szakmai-foglalkozási szigeteket hoznak létre a térben. Az elsődleges közösségi kapcsolatok által szoros korreláció alakul ki a lakóhelyen eltöltött idő és a helyi munkaerőpiacon elérhető előnyök megszerzése között (Hanson és Pratt 1992). Végül — ebben a kontextusban —, a munkaerőpiac nemek szerinti szegmentálódása a munkahelyen belül nagyon is valós gátat emel az eltérő nemhez tartozó emberek között az intenzív tudás- és tapasztalatátadás során.

Társadalomföldrajzi ismereteink alapján azonban azt is tudjuk, hogy a helyi munkaerőpiacok alapvetően nyitott képződmények. Emberek, anyagi javak és szellemi termékek áramlása révén a társadalmi tér más pontjai és folyamatai is érzékelhetővé válnak egy-egy kistérség életében. Vagyis, a helyi munkaerőpiacok finoman tagolt kapcsolatrendszeren keresztül alakítják egymást, melyen belül a lakó- és a munkahely kapcsolata döntő fontosságú.

A mindennapi élet, a kontextus és a különbségek jelentősége a helyi munkaerőpiacon

A címben jelzett három aspektus középpontba állításával a feminista társadalomkritika és a geográfia közös tradíciókra építő együttműködést indított el. A mindennapi élet beható vizsgálata azt kívánja, hogy figyelmünket az otthon és a munkahely kapcsolatára összpontosítsuk. Itt az ideje, hogy felismerjük: e két szféra — a napi munkába járás mellett — ezer szállal kapcsolódik egymáshoz; bonyolult egymásba fonódásuk módja pedig a körülményektől függően változik. Vagyis az otthon és a munkahelyet két egymással szembenálló világgként értelmező mítosz ideje lejárt.

Ha az otthon és a munkahely merev, nemek szerinti tagolódásának gondolatát elvetjük, felismerhetjük, hogy a földrajzi aspektusoknak milyen fontos szerepe van a nemek közötti és más alapon szerveződő munkamegosztás kialakulásában. Koroktól és helyszínektől függően, nők és férfiak számára más és más feladatokat minősítettek testhezállónak. Nyilvánvaló, hogy e minősítéseknek nem sok közük volt a „természetadta” képességek nemek közötti különbségeihez. Mindazonáltal, e kategorizálások hatásosan alakították a munkaadók nézeteit a két nemet általában elválasztó különbségekről. Azt is láthattuk, hogy a munkaadók kategorizáló gyakorlata — esetektől függően — jelentősen különböző eredményeket hozott. Végül pedig, egy normatív ellentét-pár felváltása egy másikkal (a nők előkészítenek/a férfiak szőnek) nem változtatta meg a különbségekről való gondolkodás természetét.

Mind a földrajzosok, mind pedig a feministák osztják azt a nézetet, miszerint a társadalmi különbségek meghatározott körülmények között keletkeznek, épp ezért megszüntethetők és újraépíthetők. Mindkét gondolkodói kör elfogadja továbbá, hogy a különböző kontextusok közötti kapcsolatrendszer vizsgálata segít annak felismerésében, hogy milyen sajátos, rugalmas és konstruált képződmények a társadalmat kategorizáló fogalmaink.

Az összetalálkozás után: túl a science fiction státuson

Mit is tanulhat a geográfia és a feminista társadalomkritika egymástól a tradíciók közös pontjainak elismerésén túl? Egyszerűen fogalmazva, a feministák felismerhetik, hogy a társadalmi gyakorlat bármely szegmensének fontos térbeli meghatározottságai vannak. A geográfusok pedig beláthatják, hogy a térbeli folyamatok különféle distinkciókat teremtenek a két nem között. Hisz az a gondolat, hogy egy gombostű fejeán tértől és időtől függetlenül élünk, valamint az, hogy az élet lényegének nincs köze a nemek közötti különbségekhez, a science fiction világába tartozik. A feminista kutatások mostanáig úgy szárnyaltak a világmindenségben, mintha a gravitáció törvényei rájuk nem vonatkoztak volna. Ezeknek a kutatásoknak le kell szállniuk a földre — a szó szoros értelmében —, és szótárunkba be kell építeniük a hely, a tér és a fekvés fogalmait; ezáltal teljesebbé válhat a mindennapi élet különbségteremtő gyakorlatának megértése. A földrajzi aspektusok integrálásával a feminista társadalomkritika valódi térfolyamatokat fedezhet fel a térbeli metaforák elterjedt használata mellett. E kitágult perspektíva azután nemcsak a valóság jobb megértését, hanem megváltoztatását is segíti majd.

De vajon mit tanulhat a földrajztudomány a feministáktól? A nemek közötti distinkciók figyelembevételével a geográfia árnyaltabb képet festhet a mindennapi élet struktúráiról és azok tér-

beli összefüggéseiről. A régi geológiai mondást idézve, a földrajznak azonban előbb hinnie kell a nemek szerepének jelentőségében, hogy észrevegye azokat. A feministák üzenete alapján a geográfusoknak el kellene gondolkodniuk azokon a kategóriákon, amelyek jelentését eddig adottnak vélték. A kölcsönös megértés a két tudományterület között elősegítheti, hogy a női/ferfi fogalom párt ne monolit képződményként közelítsük meg, hanem a mindennapi élet olyan dimenziójaként, amelyet esetenként más-más folyamatok alakítanak.

A feministák egyetérteni látszanak abban, hogy minden tudás kontextusba ágyazott, részleges és nemekre jellemző. Ez a megközelítés kihívást jelent a geográfia számára, amennyiben felszólít arra, hogy a nézeteinket meghatározó perspektívát tudatosan vállaljuk. Ezen túlmenően arra is figyelmeztet, hogy olyan elméleteket kell keresnünk, amelyek mellett, hogy ok-okozati kapcsolatot és általános összefüggéseket állapítanak meg, érzékenyek maradnak a kontextusban gyökerező különbségekre is. A leghasznosabb elméletek megengedik a történeti és földrajzi aspektusok jelentőségének hangsúlyozását; inkább komparatív természetűek, mint univerzális igazságokat keresők (Frazer és Nicholson 1990). Persze ezek a teóriák is kimondanak általános igazságokat, ezeket azonban nem tartják megfellebbezhetetlennek. A feminista szerzők és a geográfusok együttműködése ezen új elméletek kritikai értékelésében is gyümölcsöző lehet.

Fordította: Zentai Violetta

Jegyzetek

- ¹Érdemes megjegyeznünk, hogy Terry McGee (1991) az Észak-Amerikai Földrajzosok Konferenciáján tartott elnöki beszédében a feminizmust azon három intellektuális tradíció közé sorolta, amelyek a mai társadalomelméleteket alakítják. A másik kettő: az Európa-központúság és az egyenlőtlenség gondolata.
- ²Charles Taylor (1989) szerint a nyugati eszmetörténet a családi életben és a munka világában szerzett mindennapi tapasztalatokat alárendelte az állampolgári lét magasabb rendű értékeinek, amely gondolat Arisztotelész „jó élet” koncepciójáig nyúlik vissza.
- ³Egy nemrégiben megjelent munkájával Neil Smith jelent kivételt a téren (1992).
- ⁴1979-ben az Egyenlő Munkavállalási Feltételek Bizottsága (USA) pert indított a híres Sears áruházlánc ellen, azzal vádolva a vállalatot, hogy diszkriminációt alkalmaz a női munkavállalókkal szemben, hisz nem engedi előrejutásukat a jobban fizető, magasabb beosztásokba. Azzal érvelve, hogy a nők általában jobban kedvelik az eladói munkát az irányító munkaköröknél, a vállalat megnyerte a pert. A Bizottság amúgy azt próbálta bizonyítani, hogy a munkavállaló nők céljai és preferenciái nem azonosak.
- ⁵Joan Scott figyelmeztet arra, nehogy bagatellizáljuk a nemek közötti különbözőségeket a nők közötti egyenlőtlenségekre koncentrálva. Mivel a közgondolkodás a nemek közötti különbségeket természetesnek és normatívnak tartja, a feministáknak különös gonddal kell megfigyelnie, hogy a különbségek hogyan termelődnek és használnak a társadalmi gyakorlatban.
- ⁶A munkahelyek nemek szerinti szegregálódása valóban mehökkentő méreteket öltött az Egyesült Államokban. Bielby és Baron kutatásai (1984, 35. o.), amelyek 400 kaliforniai cég irányító apparátusának részletes vizsgálatán alapultak, kimutatták, hogy a mintegy 61.000 embert foglalkoztató szféra munkahelyeinek mindössze 10%-a volt nyitott férfiak és nők számára egyaránt.

Irodalom

- Acker, J. (1989) The problem with patriarchy, *Sociology*, 23 (2) pp. 235—240.
- Agnew, J. A., and Duncan, J. S., (eds.) (1989) The power of place: Bringing together geographical and sociological imaginations, Unwin Hyman, Boston.
- Barrett, M. (1987) The concept of difference, *Feminist Review*, 26 pp. 29—41.
- Bateson, M. C. (1990) Composing a life, Plume, New York.
- Beechy, V. and Perkins, T. (1987) A matter of hours: Women, part-time work and the labour market, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Bell, D. (1983) Daughters of the dreaming, Allen and Unwin, Sydney.
- Bielby, W. T. and Baron, J. N. (1984). A woman's place is with other women: Sex segregation within organizations, In: Reskin, B. (eds.) Sex segregation in the workplace: Trends, explanations, remedies, National Academy Press, Washington D. C.
- . (1986) Men and Women at work: sex segregation and statistical discrimination, *American Journal of Sociology*, 91 (4) pp. 759—79.
- Block, F. (1990) Postindustrial possibilities: A critique of economic discourse, University of California Press, Berkeley.
- Chicoine, N., Germain, A. and Rose, D. (1992) From economic life to the fabric of everyday life: Familie's use of day care services in multiethnic neighbourhoods in transition, In: Remiggi, F. W. (ed.) *The changing urban geography of Montreal*, University of Western Geographical Series, Victoria, Victoria BC.
- Cockburn, C. (1983) Brothers, Pluto Press, London.
- Cooke, P. (1987) Individuals, localities, and postmodernism, *Environment and Planning D: Society and Space*, 5 pp. 408—412.
- de Lauretis, T. (1989) The essence of triangle, or taking the risk of essentialism seriously: Feminist theory in Italy, the U. S., and Britain, *Differences*, 1 pp. 3—37.
- Deutsche, R. (1990) Men is space, *Artforum*, 28 pp. 21—23.
- . (1991) Boys town, *Society and Space*, 9 pp. 5—30.
- Enloe, C. (1989) Bananas, beaches, and bases: Making feminist sense of international politics, University of California Press, Berkeley.
- Eyles, J. (1988) Thinking geographically: the editor as tailgunner, In: Eyles, J. (ed.) *Research in human geography: Introductions and investigations*, Basil Blackwell, Oxford.
- Fincher, R. (1992) Women, the state, and the life course in urban Australia, In: Katz, C. and Monk, J. (eds.) *Full circle: Geographies of women over the life course*, Routledge, London.
- Foord, J., and Gregson, N. (1986) Patriarchy: Towards a reconceptualization, *Antipode*, 18 pp. 186—211.
- Fraser, N. and Nicholson, L. (1990). Social criticism without philosophy: An encounter between feminism and postmodernism, In: Nicolson, L. (ed.) *Feminism/postmodernism*, Routledge, New York.
- Granovetter, M. and Tilly, C. (1988) Inequality and the labor process, In: Smelser, N. (ed.) *Handbook of sociology*, Sage, Newberry Park.
- Hanson, S. and Pratt G. (1988a) Reconceptualizing the links between home and work in human geography, *Economic Geography*, 64 (4) pp. 300—321.
- . (1988b) Spatial dimensions of the gender division of labor in a local labor market, *Urban Geography*, 9 (2) pp. 180—202.
- . (1990) Geographic perspectives on the occupational segregation of women, *National Geographic Research*, 6 pp. 376—399.
- . (1991) Job search and the occupational segregation of women, *Annals of the Association of American Geographers* 1 (2) pp. 229—253.
- . (1992) Dynamic dependencies: A geographic investigation of local labor markets, *Economic Geography*, megjelenés alatt
- Hanson, S., Pratt, G., Mattingly, D., and Gilbert, M. (In Press) Women, work and urban environment, In: Altman, I. and Churchman, A. (eds.) *Women and the environment*, Plenum Press.
- Harding, S. (1990) Starting from women's lives: Eight resources for maximizing objectivity, *Journal of Social Philosophy*, 21 pp. 140—149.
- Haraway, D. (1991) Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature, Routledge, New York.
- Hartmann, H. (1981) The unhappy marriage of marxism and feminism: Towards a more progressive union, In: Sargent, L. (ed.) *Women and revolution: A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*, South End Press, Boston.

- Hayge, H. V. (1990) Family members in the work force, *Monthly Labor Review*, 113 (3) pp. 14—19.
- Heilbrun, C. (1990) Hamlet's mother and other women, Columbia University Press, New York.
- (1992) Letter to the editor, In: *The Women's Review of Books* 9 (6) pp. 5.
- Hewitt, N. (1991) Politicizing domesticity: Anglo, black and latin women in Tampa's progressive movements. In: Dye, N. S. and Frankel, N. (eds.) *Differing realities: Gender, class, race and reform in the progressive era*, University of Kentucky Press, Lexington.
- Johnson, L. (1990) New patriarchal economies in the Australian textile industry, *Antipode* 22 (1) pp. 1—32.
- Kandiyoti, D. (1991) Bargaining with patriarchy, In: Lorbes, J. and Farrell, S. (eds.) *The social construction of gender*, Sage, Beverly Hills.
- Kessler-Harris, A. (1982) *Out to work: A history of wageearning women in the United States*, Oxford University Press, New York.
- Lukerman, F. (1992) The Semple truth. Presentation at The Evalyn A. Clark Symposium on Excellence in Teaching: Geography and the Legacy of Ellen Churchill Semple. Vassar College. 2 April 1992.
- Mackenzie, S. (1989) Women in the city, In: Peet, R. and Thrift, N. (eds.) *New models in geography*, Unwin Hyman, Boston.
- Manwaring, I. (1984) The extended internal labor market, *Cambridge Journal of Economics*, 8 pp. 161—187.
- Martin, B. and Mohanty, C. T. (1986) Feminist politics: What's home got to do with it? In: de Lauretis, T. (ed.) *Feminist studies/critical studies*, Indiana University Press, Bloomington.
- Mascia-Lees, F., Sharpe, P. and Ballerino-Cohern, C. (1989) The postmodern turn in anthropology: Cautions from a feminist perspective, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 15 pp. 1—29.
- Massey, D. (1991) The political place of locality studies. *Environment and Planning A*, 23 pp. 267—281.
- McGee, T. (1991) Presidential Address: Eurocentrism in geography — the case of Asian urbanization, *The Canadian Geographer*, 35 pp. 332—344.
- Mellor, E. F. (1987) Weekly earnings in 1986: A look at more than 200 occupations, *Monthly Labor Review*, 110 (7) pp. 41—46.
- Milkman, R. (1986) *Gender at work: The dynamics of job segregation by sex during World War II*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
- Molyneux, M. (1979) Beyond the domestic labor debate, *New Left Review*, 116 pp. 27—33.
- Moore, H. (1988) *Feminism, and anthropology*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Nagel, T. (1986) *The view from nowhere*, Oxford University Press, New York.
- Nakano-Glenn, E. (1985) Racial ethnic women's labor: The intersection of race, gender, and class oppression, *Review of Radical Political Economics*, 17 pp. 86—108.
- Nelson, K. (1986) Labor demand, labor supply, and the suburbanization of low wage office work, In: Scott, A. J. and Storper, M. (eds.) *Production, work, territory*, Allen and Unwin, London.
- Parr, J. (1990) *The gender of breadwinners: Women, men and change in two industrial towns 1880—1950*, University of Toronto Press, Toronto.
- Phillips, A., and Taylor, B. (1980) Sex and skill: Notes toward a feminist economics, *Feminist Review*, 6 pp. 79—88.
- Pollert, A. (1983) Women, gender relations, and wage labour. In: *Gender, class, and work*, Gaminikow, E. Morgan, D. Purvis, J. and Taylor, D. (eds.) Heinemann, London.
- Pratt, G. and Hanson, S. (1988) Gender, class and space, *Environment and Planning D: Society and Space*, 6 pp. 79—88.
- (1990) On the links between home and work: Family strategies in a buoyant labor market, *International Journal of Urban and Regional Research*, 14 pp. 55—74.
- (1992a) Women and work across the life course: Moving beyond essentialism, In: Katz, C. and Monk, J. (eds.) *Full circle: Geographies of women over the life course*, Routledge, New York.
- (1992b) Feminist politics and the dangers of difference: Some notes from two geographers, kézirat
- Pratt, M. B. (1984) Identity: Skin, blood, heart, In: Burkin, E. Pratt, M. B. and Smith, B. (eds.) *Yours in struggle: Perspectives on anti-semitism and racism*, Cornell University Press, Ithaca, Nyew York.
- Pringle, R. (1988) *Secretaries Talk*, Verso, New York.
- Reskin, B. and Hartmann, H. (1986) Women's work, men's work: Sex segregation on the job, National Academy Press, Washington DC.
- Rich, A. (1986) *Blood, bread, and poetry: Selected prose, 1979—1985*, Norton, New York.
- (1991) *An atlas of the difficult world*, Norton, New York.
- Rosaldo, M. (1980) The use and abuse of anthropology: reflections on feminism and cross-cultural understanding, *Signs*, 5 (3) pp. 389—417.
- Sassen, S. (1987) *The mobility of labor and capital*, Cambridge University Press, New York.
- Scott, A. (1988) *Metropolis: From division of labor to urban form*, University of California Press, Los Angeles and Berkeley.

- Scott, J. (1982) The mechanization of women's work, In: *The mechanization of work*, Scientific American. W. H. Freeman and Company, San Francisco.
- . (1990) Deconstructing equality versus difference: Or, the uses of poststructuralist theory for feminism, In: Hirsch, M. and Keller, E. F. (eds.) *Conflicts in feminism*, Routledge, New York.
- Science (1983) 222 pp. 34.
- Siltanen, J. (1986) Domestic responsibilities and the structuring of employment, In: Crompton, R. and Mann, M. (eds.) *Gender and stratification*, Polity Press, Cambridge.
- Smith, J. (1983) Feminist analyses of gender: A mystique, In: Lowe, M. and Hubbard, R. (eds.) *Women's nature: Rationalization of inequality*, Pergamon Press, New York.
- Smith, N. (1992) Geography, difference, and the politics of scale, In: Doherty, J., Graham, E. and Malek, M. *Postmodernism and the social sciences*, MacMillan, London.
- Taylor, C. (1989) Sources of the self: The making of modern identity, Harvard University Press, Cambridge MA.
- Ulrich, L. T. (1990) A midwife's tale: The life of Martha Ballard, based on her diary 1785—1812, Knopf, New York.
- Walby, S. (1986) Patriarchy at Work, Polity Press, Cambridge.
- . (1989) Theorizing patriarchy, *Sociology*, 23 pp. 213—334.
- West, C., and Zimmerman, D. (1991) Doing gender, In: Lorbes, J. and Farell, S. (eds.) *The social construction of gender*, Sage, Beverly Hills.
- . (1979) Feminist Criticism of the Social Sciences, *Harvard Educational Review*, 49 pp. 422—430.
- Willis, P. (1980) Learning to labour: How working class kids get working class jobs, Columbia University Press, New York.
- Woolf, V. (1966) Modern fiction, In: *Collected essays*, v. 2. Hogarth, London.

